

HÂKÂNÎ MEHMET BEY DÎVÂNINDA ÂL-İ ABÂ SEVGİSİ*

Dilek Yılmaz

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

d.mlh.yilmaz@gmail.com

Orcid: 0000-0002-1677-7274

Öz

Hâkânî Mehmet Bey (ö.1606), klasik Türk şiirinin XVI. yüzyılda İstanbul'da yaşamış önemli temsilcilerinden biridir. Hâkânî'nin günümüze ulaşan üç eseri mevcuttur. Bu eserlerden ilki, Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri ile birlikte ahlakına dair hususları da konu edinen meşhur manzum eseri *Hilye-i Saadet*'tir. Diğer eseri ise manzum hadis-i erbaîn tercümesi *Miftâhü'l-Fütûhât*'tir. Hâkânî Mehmet Bey'in mürettep bir divânı da bulunmaktadır.

Türk İslam edebiyatının tanınmış şairlerinden Hâkânî Mehmet Bey, Hz. Peygamber'i sevmeyi ve onu anmayı imanın bir gereği olarak bilerek mürettep divânında Hz. Peygamber'in isimlerini, sıfatlarını, yaşadığı devri, arkadaşlarını, Ehl-i Bey'tini defaatle anmış, ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu makalede, *Hilye-i Saadet* ve *Miftâhü'l-Fütûhât* adlı eserlerini Hz. Peygamber muhabbeti üzerine inşa eden Hâkânî Mehmet Bey'in divânındaki şiirlerde bu muhabbetin tezahürü, Hz. Peygamber ve Âl-i Abâ ile ilgili bazı dinî şahsiyet ve kavramlar üzerinden ele alınmıştır. Hâkânî'nin gerçekte beş mübarek zattan oluşan Âl-i Abâ içinde Hz. Fatıma'yı hiç zikretmeyip muhabbet ve fazilet tasvirlerini Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile sınırlı tutmuş olması oldukça manidardır. Hâkânî'nin Âl-i Abâ'ya duyduğu muhabbeti tasvir etmeyi kendisine vazife edindiği ve bunu şahsi bir teberrük vesilesi kıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Hâkânî, Dîvân, Âl-i Abâ, Sevgi

ÂL-İ ABÂ FONDNESS IN THE HÂKÂNÎ MEHMET BEY'S DÎVÂN

Summary

Hâkânî Mehmet Bey is an important representative of Turkish classical poetry who lived in XVI. century, in Istanbul. He has three works that reach to our times. First one is, his famous, well-known book named *Hilye-i Saadet*

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. **Geliş/Received:** 09 Ağustos/August 2020; **Kabul/Accepted:** 01 Eylül/September 2020; **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020. **Atıf/Cite as:** Yılmaz, Dilek. "Hâkânî Mehmet Bey Divânında Âl-i Abâ Sevgisi". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2020). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4036959>. Bu makale, *Hâkânî Mehmet Bey Dîvânı'nda Din ve Tasavvuf* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezimizden üretilmiştir. Yılmaz, D. (2015). *Hâkânî Mehmet Bey Dîvânı'nda din ve tasavvuf*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

which is written in poetry about Prophet Muhammed's (peace be upon him) physical appearance and his ethical attitudes. This work has a huge importance from the perspective of Turkish Islamic Literature. The second one is *Miftâhü'l-Fütûhât* that is written in the form of poetry about the forty hadiths of Prophet Muhammed's (p.u.him). He has also an arranged divan.

As a well-known poet of Turkish Islamic literature, Hâkânî Mehmet Bey, thinks that the love of Prophet Muhammed comes from "iman". That's why in his divan, as a result of "iman", he mentions the different names of Prophet Muhammed (p.u.him), talks about his times, friends and "the persons under his robe"/"Âl-i Abâ" and describes all these in details. In this article, Hâkânî Mehmet Bey's divine love and reverence to Prophet Muhammed (p.u.him) which can be seen in his mentioned two books, tried to be revealed in accordance with terms which are related some religious persons, sacred places, times and ceremonies.

Five blessed person Prophet Muhammed's (p.u.him) daughter Fatima, his son-in-law Ali and his grandsons Hasan and Hussein names as Âl-i Abâ because of Prophet Muhammed (p.u.him) covered them his robe/abâ which is made of wool. In fact, Âl-i Abâ consists of five blessed people. However, as a striking point in the divan, Hâkânî Mehmet Bey does not mention the blessed Fatima. The depictions of virtue and affection is restricted to Hz. Muhammed, Caliph Ali, Hasan and Hussein.

In his divan, Hâkânî wrote two na't for Prophet Muhammed (p.u.him). One is in the form of gazhal and the other one is kasida/ode. In his other poems, he mentioned love, wine, câm/goblet, vineyard and garden like all divan poets, but he emphasized that his main purpose was to explain the beauty, sweetness and ease of the Prophet's path. In this direction, he commemorated his material and spiritual characteristics. So, he reminds the readers Prophet Muhammed is the "habibullah", the person who loved by God and his shadow does not fall down on to the earth. He used the elements of beauty like mole, cheek, tooth, face, body to describe his hilye-i sharîf and in this way he praises the unique qualities of Prophet. He established a relationship between the poet of Prophet, Hassan b. Sabit. Like Hassan, Hâkânî thinks that his poetry can be reach the highest honor by praising Prophet Muhammed (p.u.him). He realizes this and he thanks to Allah for this. In every occasion or for every reason, he talks about an aspect of Prophet and he clarifies the issues to his mention by quotation of relevant verses and hadiths. Mehmet Bey sees Prophet Muhammed (p.u.him) as a pioneer of the road which leads the people to Allah so he speaks of religion of Prophet Muhammed's and the role of him in this religion. According to Mehmet Bey, because of the importance of Prophet, every person ever rich or poor, sultan or slave dependend

to him. He loves Prophet and for the sake of this love he begs forgiveness from Allah.

In the poems of Hâkânî Mehmet Bey, Âl-i Abâ was seen as a source that was praised from their proximity or kinship so they were remembered with love, respect and devotion in every time. In many couplets, the poet shows his fondness to Caliph Ali who belived to the Prophet at an early age, was trained by his discipline, get morality by his morals. So Caliph Ali with all his words, attitudes and life is a sample, for ummah. In this concept, he talks about being "Alevî". As it seen this term is not used in today's meaning of being "Alevî". He installs relationship with the word of "alev/flame, the flame of divine love fire" with the term of being "Alevî". Therefore he is an "Alevî" person. He has the flame of divine love fire. On the other hand, it is not known that he is coming from the lineage of Prophet Muhammed. Also, he hasn't any relationship with some sufi paths/tariks which are takes their divine knowledge from Caliph Ali. In addition this, although, in his times, "Bektaşilik" has really much members, in his poems there isn't any terms, element or reference to make contact with "Bektaşî" understanding. When it is remembered that he describes himself as "Alevî", by saying this, it is obviously seen that he means the closeness, sincere devotion to Allah.

Hâkânî Mehmet Bey also mentions the grandsons of Prophet, Hasan and Hussein in his poems. He remember the Kerbelâ, very staggering, painfull and unforgettable day of Muharrem. So in his poems like all these divan poets he describes the Muharrem as a time of mourning. In this concept he writes couplets about Kufe and Meshed as a related place of this deep sorrow.

As a result, it is understood that the describing the reverence of Âl-i Abâ is seen like a duty for Hâkânî and means of "tabarruk".

Keywords: Turkish Islamic Literature, Hakani, Divan, Hz. Muhammed, Al-i Aba, Divine Love

Giriş

Bu makalede, mutasavvîf şair olmamakla birlikte, tasavvufî terminolojiyi şiirlerinde kullanan; *Hilye-i Saadet* ve *Miftâhü'l-Fütûhât* adlı eserlerini Hz. Peygamber muhabbeti üzerine inşa eden Hâkânî Mehmet Bey'in (ö. 1606) Divân'ında Âl-i Abâ ile ilgili öne çıkan belli başlı kavramları inceleyerek Hâkânî'nin Âl-i Abâ sevgisini nasıl ifade ettiğini, ilgili kavramlar, şahsiyetler, bazı kutsal mekân, zaman ve merasimler üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Araştırma problemimiz, Hâkânî'nin Âl-i Abâ sevgisini anlatırken hangi motifleri ne şekilde kullandığıdır. Araştırmamızın kapsamı, Hâkânî divânındaki Âl-i Abâ odaklı şahsiyet, kavram, mekân, zaman ve merasimlerle sınırlıdır. Hâkânî'nin edebî-tasavvufî şahsiyeti ve eserleri üzerine birtakım çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bizim ele alacağımız Âl-i Abâ odaklı bir

incelemenin henüz yapılmadığı görülmektedir.¹ Bu da bizi bu konuda bir inceleme yapmaya sevk etmiştir. Hâkânî Mehmet Bey, edebiyat çevrelerinde tanınan bir şahsiyet olduğu için hayatı ve edebî kişiliğine dair bir açıklama vermeyi makale sınırlılıklarımız açısından uygun bulmadık.²

İnsan ruhunun inceliklerini yansıtan edebî eserler tıpkı tüm fikir ve sanat yapıtlarında olduğu gibi ortaya konuldukları devrin toplumsal hayatına ve kültürel yapısına dair unsurlar içerirler. “Manevî miras” olarak değerlendirilen bu eserler, meydana getirildikleri zamanın âdeti birer aynasıdır. Bu eserlerin içinde dine, felsefeye, örf ve âdetlere, inanışlara, savaşlara, ahlakî tasavvura ve hatta yaşanan yangın, sel gibi afetlere dair izler bulmak da mümkündür.

Bu bağlamda klasik şiir, belli kalıplar içinde kaldığı, kendini tekrar ettiği, realiteden uzak olduğu ve toplumsal konulara değinmediği söylenilerek çokça eleştirilmiştir. Öte yandan şiirin, tamamen biçimden azâde olması ve gerçekliği apaçık yansıtması gerekip gerekmediği ise bir başka tartışmanın konusudur. Şiirin, zevk ve estetiğe hitap etmesi, belli bir bilgi birikimi ve kültür üzerine inşa edilmesi, tanımsal olarak şuurla ilişkisi göz önüne alındığında ise duygu ile harmanlanmış düşünceyi de aktarması beklenmektedir.

Klasik şiire yöneltilen eleştirilerin aslında klasik şiiri anlayamamaktan kaynaklandığı pek çok şair ve edebiyat tarihçisi tarafından ifade edilmiştir. Nitekim Yahya Kemal, bu mânâda, Avrupalıların klasik şiiri anlayamadıklarını söylemektedir. Hatta klasik şiirimizin, Avrupalıların anlayıp sevdikleri hatta bize sevdirdikleri diğer sanatlarımızdan mesela mimarimizden daha yüksek bir kıymette olduğunu da ilave etmektedir. (Beyatlı, 1997: 31) Bu nedenle klasik şiiri anlamak ve anlamlandırmak için onun büyük bir beğeni ve kabulle takdir gördüğü Osmanlı toplum yapısını iyi tahlil etmek gerekmektedir.

¹Bkz.: Gülhan, A. “Hâkânî Mehmet Bey’in şiir anlayışı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 98-121; Gülhan, A. “Hâkânî Mehmet bey divânında ayetlerden iktibaslar”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 355-364.

² Hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Katip Çelebi (1941). *Keşfü’z-zünûn an esâmil kütüb ve’l-fümûn*. I. İstanbul: Maarif Matbaası. 691; Bursalı Mehmet Tâhir (1333). *Osmanlı müellifleri*. II. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 163; Mehmed Süreyya (1996). *Sicillî Osmanî (Tezkire-i meşâhir-i Osmâniyye)*. Haz. Keskin, M; Öztürk, A ve Tosun R. II. İstanbul: Sebil Yayinevi: 289; Mustafa bin Cârullâh Beyânî (1997). *Tezkiretül’ş-şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: TTK Basımevi. 67; Muallim Naci (2000). *Osmanlı şairleri*. Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınevi. 58-71; Mehmet Nâil Tuman (2001). *Tuhfe-i nâilî*. I. Haz. Kurnaz, C. ve Tatçı, M. İstanbul: Bizim Büro Yayınları. 638; Seyyid Rıza Zehrimarzâde (2002). *Rıza tezkiresi*. Neş. Sadık Erdağı. Ankara: Gökkuşluğu Kitabevi. 33; Yöntem, A. C. (1947). “Hâkânî Mehmet Bey”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (II/1-2), 43-46; Uzun, M. İ. (1997). “Hâkânî Mehmet Bey”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 15, 166-168.ss.). İstanbul: TDV Yayınları.

Osmanlı toplumunun şekillenmesinde din ve tasavvufun çok önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından tasavvufî duyuş ve düşünüşün yaşandığı mekanlar olan tekke ve dergahlar Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde son derece önemli bir rol ifâ etmişlerdir. Toplumun hemen her kademesinden fertler ve hatta padişahlar mutasavvıfların, cemiyeti yönlendiren bu irfân kaynaklarının, uzağında kalamamışlardır. Kemâle ulaşmayı hedefleyen bu yolculukta sûfîlerin vâsıl oldukları "hâl"leri ifade ederken kullandıkları dil, kelimelere metaforik anlamların yüklenmesinde etkili olmuştur. "Sûfîlerin teolojik, ontolojik ve epistemolojik anlayışlarını yansıtan bu kavramlar Osmanlı şairlerinin zihniyet dünyasına da geçmiştir" (Kılıç, 2017: 94). Osmanlı toplumunda, şairlerinin pek çoğu bir tasavvufî öğretiyeye doğrudan dâhil olup yaşayarak deneyimlediği pek çok şeyi bu sembolik şiir dilini kullanarak ifade etmiştir. Diğer şairler ise tasavvufî terminolojiye hâkim olarak bunu şiirlerinde büyük bir ustalıkla kullanmışlardır.

Hâkânî Mehmet Bey klasik şiirin son derece güzel örneklerinin verildiği XVI. yüzyılda yaşamıştır. Fuzûlî, Bâkî, Zâfî, Hayâlî, Bağdatlı Rûhî ve Taşlıcalı Yahya bu dönemin önemli şairlerindendir. Hâkânî, edebiyatımızda manzum *Hilye-i Saadet*'i ile iştihâr bulmuştur. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber'in daha ziyâde fiziksel özelliklerinin anlatıldığı bununla beraber ahlakına dair unsurlara da sıklıkla yer verilen hilye, Türk edebiyatında neredeyse Hâkânî Mehmet Bey ile özdeşleşen bir tür halini almıştır. Hâkânî'nin Hz. Peygamber'e olan muhabbet ve hürmetinin açıkça görüldüğü, muteber kaynaklar ve rivayetler doğrultusunda kaleme alınan 712 beyitlik bu eser 1007/1598-9 yılında tamamlanmıştır.³

Hâkânî'nin diğer bir eseri *Miftâhü'l-Fütûhât* adını verdiği kırk hadîs tercümesidir. 3502 beyitten oluşan bu mesnevi genel olarak Molla Câmî'nin aynı türdeki eserinden istifade edilerek yazılmıştır. Hâkânî Mehmet Bey her hadîs için yaklaşık on beyitten oluşan bir tercüme yazmış ardından da konuyla ilgili ortalama kırk-elli beyitlik hikâyeler anlatmıştır. Yazımı yaklaşık yedi ay sürmüş, 1012/1603 yılında Hz. Peygamber'in doğum günü olan Rebîu'l-evvel ayının on ikinci gecesinde tamamlanmıştır.⁴

³ Hâkânî Mehmet Bey'in bu eserinin yeni basımları yapılmıştır. Bkz.: Hâkânî Mehmet Bey (2013). *Hilye-i saadet*, Haz. İskender Pala. İstanbul: Kapı Yayınları; Karaman, H. (2016). *Hilye ve bürde kasidesi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

⁴ Edebiyatımızdaki "Kırk Hadis" türü ve de Hâkânî Mehmet Bey'in kırk hadis tercümesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karahan, A. (1954). *İslam-Türk edebiyatında kırk hadis*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; Kılıç, M. (1993). *Hâkânî Mehmet Bey hadis-i erbain (İnceleme-tenkitli metin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Erzurum.

Hâkânî Mehmet Bey'in eserlerinden bir diğeri müretteb divânıdır. Abdülkerim Gülhan tarafından tenkitli-metin olarak hazırlanan bu *Divân*'da 4 kaside ve 611 gazel bulunmaktadır.⁵

Edebiyatımızın önemli isimlerinden Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*'nde Hâkânî Mehmet Bey'in şairliğinin büyüklüğünden bahsetmiştir. Muallim Naci Hâkânî'nin divânını görme imkânı bulamamıştır. O, Hâkânî'nin hilyesininin "vahidu ke'l-elf" kabîlinden şairin tab'ının yüceliğine delâlet ettiğini kabul etmektedir. *Hilye-i Hâkânî*'yi de Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i gibi hemen herkesin kabulüne mazhar olmuş mübarek eserlerden biri olarak görmektedir (Muallim Naci, 2000: 58-71). Bu duygularla yazdığı şiirin matlasında Hâkânî'yi, Hz. Peygamber'e bağlılığı ile kaleme aldığı şairâne ve âşıkâne eseri nedeniyle ümmetin övüncü olarak tarif etmiş; kendisine benzer ikinci bir şairin gelmemiş olduğunu belirtmiştir:

Gelmemiştir sana hâlâ sâni
Ümmetin mefâhîrisin Hâkânî (2000: 60)

1. Âl-i Abâ Kavramı

"Âl" kelimesi, sözlük anlamı olarak "aile, evlat, sülâle" demektir (Develioğlu, 1999: 25). Öte yandan "kişinin bizzat kendisi, ailesi, taraftarları, dost ve arkadaşları" anlamları ile birlikte akrabalık dışında inanç, fikir, kültür gibi diğer bağlarla da bir kişiye bağlı kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır. Özel olarak da, "âl" kelimesi, Hz. Peygamber ve nesli için kullanılan ifadelerden biri halini almış ve Âl-i Muhammed, Âl-i Nebî, Âl-i Resûl ve Âl-i Abâ gibi terkiplerde kullanılmıştır (Özel, 1989: 305).

Abâ kelimesi ise "yünden yapılmış kaba kumaş" ve "bu kumaştan imâl edilmiş üstlük, hırka" anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sâmî, 1998: 925). Âl-i Abâ'nın bir kavram olarak ortaya çıkışı bu noktada Hz. Peygamber'in hırkası ile ilişkilidir. Bir gün Hz. Peygamber, ezvâc-ı tâhirattan Ümmü Seleme'nin evinde iken "Ey Peygamber ailesi/Ehl-i Beyt! Allah'ın istediği sizden kirliliği giderip sizi tertemiz kılmaktır" meâlindeki Ahzâb sûresi otuz üçüncü ayet-i kerîmesi nâzil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber mübarek hırkasının/abâsının altına kızı Hz. Fatîma'yı, damadı Hz. Ali'yi ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i almış ve Cenâb-ı Hak'tan onların kusurlarını giderip

⁵ Bu çalışmada, A. Gülhan'ın, Hâkânî Mehmet Bey'in Divânı'nın beş farklı nüshasını karşılaştırarak hazırladığı tenkitli metin esas alındığından şiir sayısı o doğrultuda verilmiştir. Gülhan'ın tenkitli metninde, mükerrer gazel bulunduğundan (G-4 ile G-582) divândaki gazel sayısı 612 yerine 611 olarak belirtilmiştir. Makalede, parantez içinde verilen şiir numaraları da bahsi geçen çalışmaya göre verilmiştir. Gülhan, A. (1996). *Hâkânî Mehmet Bey hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divânının tenkidli metni*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi SBE, Ankara

kendilerini tertemiz kılmasını niyaz etmiştir. Hz. Peygamber ayrıca bu beş kişinin Ehl-i Beyt'i/aile fertleri olduğunu bildirmiştir (Tirmizî, 1981: Hadis nr. 3205).

Âl-i Abâ kavramı bazen hamse-i Âl-i Abâ ve pençe-i Âl-i Abâ terkipleriyle de kullanılmıştır. Böylelikle Âl-i Abâ kavramı içinde yer alan beş kişiye, sayı bildiren sözcüklerle doğrudan atıf yapılmıştır. Âl-i Abâ'nun sayı sıfatları ile sınırlandırılmadığı kullanımlarda bu kavram ile Hz. Peygamber'in necip, mümtaz ve pâk neslinden gelen tüm evlâd-ı Resûl'ün kastedildiği düşünülmektedir (Sarıkaya, 2014, 98).

Bir hadis-i şerîflerinde Hz. Peygamber kendisinden sonra ümmetine kitabı/Kur'ân-ı Kerîm'i ve Ehl-i Beyt'ini bıraktığını bildirmişlerdir. Bunlardan hangisine uyarlarsa sapkınlıktan korunabileceklerini bu sayede hidayet üzere kalabileceklerini ifade buyurmuşlardır (Tirmizî, 1981: Hadis nr. 3786).

Bu nedenle Ehl-i Beyt kavramının önemi büyüktür. Hz. Peygamber abâsının altına aldığı dört kişiye Ehl-i Beyt'im demiştir. Fakat İslam dünyasında Ehl-i Beyt denildiği zaman anlaşılan sadece abâ ehli değildir. Ezvâc-ı tâhirâtın ve bazı sahabelerin de bu kavrama dâhil edilmesi gerektiği söylenmiştir (Öz, 1994: 499). Dolayısıyla bu konuda ihtilaflar mevcuttur (Sarıkaya, 2007: 91). Fakat dinî-tasavvufî Türk şiirinde Ehl-i Beyt kavramı ile anlatılmak istenen genellikle bahsi geçen beş kişiden müteşekkil Âl-i Abâ olmuştur.

Hâkânî'nin şiirlerinde Âl-i Abâ, kendilerine nispetle övülen bir kaynak olarak görülmüş; sevgi, saygı bağlılıkla yâd edilmiştir:

Hâkânî bu gün çarh pelengine ser eĝmem
Ben hâk-i kefi pây-ı seg-i âl-i 'abâyem (G-383/5)

Âl-i Abâ'nun yüceliğini anlatırken, "Hâkânî, ben (aslında) 'Âl-i Abâ'nun köpeğinin ayağının ayasına (yapışmış) toprağım ama bugün felek kaplanına (dahi) boyun eĝmem" diyerek kendisine hiçbir kıymet vermez. Bununla beraber yiğitlikle nam salmış Âl-i Abâ'ya duyduğu muhabbet, hürmet ve "sadakât"i (seg/köpek ve sadakat çağrışımı) nedeniyle de hiçbir güç karşısında boyun eĝmeyeceğini de belirtmektedir.

Şair, Âl-i Abâ'ya olan saygı ve bağlılığını *Miftâhü'l-Fütûhat* adlı hadis-i erbaîn şerhinde şu şekilde vurgulamıştır:

İki vasiyyet ki mühimmatdur
Birisi mushaf biri sâdâtdur (Karahân, 1954: 200)

Hz. Peygamber iki vasiyet bırakmıştır. Bunlardan biri mushaf/Kur'ân-ı Kerîm biri de sâdâttir. Bu iki mühim vasiyete mutlaka ehemmiyet

verilmelidir. Bu nedenle şair, her zeminde ve zamanda maksadının evlâd-ı Âlî'ye hizmet olduğunu belirtmiştir:

Hâsılı maksud-ı zemin-ü-zaman

Hidmet-i evlâd-ı Âlî'dür hemân (Karahan, 1954: 200)

2. Âl-i Abâ Sevgisinin Üyeler Üzerinden Ele Alınışı

1.1. Hz. Muhammed (s.a.v)

Hz. Muhammed (s.a.v), Âl-i Abâ'nın doğal üyesi olması yanında bu birliğin varlık sebebi de olduğu için Hâkânî divânında özel bir önem taşımaktadır. Biz de bu hususu gözeterek Hâkânî divânında Hz. Peygamber sevgisini ve onun faziletlerine dair tasvirleri öncelikle ortaya koymaya çalışacağız.

Klasik edebiyatımızda, belki de dünya edebiyatında, diğer şahsiyetlere kıyasla ister manzum ister mensur olsun pek çok esere konu olan şahsiyetlerin başında hiç şüphesiz Hz. Peygamber gelmektedir. O'na duyulan derin sevgi, saygı ve hürmetin bir tezahürü olarak edebiyatımızda Hz. Peygamber'le ilgili değişik türler meydana gelmiştir. Hatta bu nedenle edebiyatımızın "Peygamber Edebiyatı" olarak isimlendirilebileceği dahi söylenmiştir (Yeniterzi, 2002: 762-767).

Hz. Peygamber sevgisi imanun gereğidir. Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ı sevenlerin Hz. Peygamber'e uyması, ona ittiba etmesi böylelikle Allah'ın da kendilerini seveceği ve günahlarını affedeceği bildirilmiştir (Âl-i İmran 3/31). Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hak tarafından seçilmiş; terbiye edilmiş; ahlakça üstün kılınmıştır. Zulmetten aydınlığa çıkararak bir kandil, bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak insanları Allah'a çağıran bir davetçi olarak gönderilmiş, hakikate ulaştırarak yolun rehberi olarak tayin edilmiştir (Ahzâb 33/46).

Hâkânî Mehmet Bey de İslâm peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.s.) derin bir muhabbet ve hürmetle bağlıdır. Bilindiği üzere kaleme aldığı iki eseri de Hz. Peygamber'le ilgili İslamî edebiyatın manzum türleri arasındadır. Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri yanında ahlakına dair bilgilerin de aktarıldığı sahih kaynaklar ışığında kaleme alınan *Hilye-i Saadet* ve de kırk hadis tercümesi *Miftâhü'l-Fütûhat* onun son derece engin peygamber sevgisinin tezahürleridir. Hâkânî, bu eserleri Hz. Peygamber'in şefaatinin arzulararak büyük bir samimiyetle, ihlasla kaleme almış, bağlılığını izhâr etmiştir. Ayrıca bu eserlerle ümmete önderlik etmiştir. Titiz çalışması, Hz. Peygamber'in suretine ve sîretine dair pek çok hususun doğru bir biçimde aktarılmasına ve onun lisandan yüzyıllarca okunup öğrenilmesine vesile olmuştur.

Türk İslam edebiyatının önde gelen şairlerinden Hâkânî Mehmet Bey, Hz. Peygamber'i sevmeyi ve onu anmayı imanun bir gereği olarak bilerek

mürettep divânında Hz. Peygamber'in isimlerini, sıfatlarını, yaşadığı devri, arkadaşlarını, Ehl-i Bey'ini defaatle anmış, ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Divân'ının ilk şiiri Hz. Peygamber muhtevalı 23 beyitten oluşan bir kasidedir. "Arş" redifli bu kasidenin ilk kısmı Kürsî (K-1/3), Levh-Kalem (K-1/5), Ruhü'l-Emîn (K-1/6) ve de Mirâç (K-1/7) gibi "arş"ı çağrıştıracak kelimelerle kurulmuştur. Kasidenin nesib bölümünde, Hz. Peygamber'in maddi ve manevi özellikleri yeryüzündeki varlıklar, gök ehli ve de "arş" ile irtibat kurularak tasvir edilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber "ummân-ı arş"ın benzersiz incisidir (K-1/1); dışının misli, arşın sonu olmayan nûr denizinde daha önce hiç görülmemiştir (K-1/2); feyz, onun fazlındandır; arş ehli onun fazlından feyz alır (K-1/3) ve onun gölgesi yere düşmez ama ihsanının gölgesini arar arşın güzelleri/sakinleri (K-1/8).

Bu kasidenin başından sonuna kadar divân şiirinin güzel ve güzellikle ilgili vücut, yüz, ben, yanak, dudak, kaş, boy, diş gibi kavramları Hz. Peygamber'in hilye-i şerîfini tasvîr etmek için kullanılmıştır:

*Ey vücûduñ lü'lü-i yek-dâne-i 'ummân-ı 'arş
Cevher-i la'l-i lebûñ yâķût-ı gevherdân-ı 'arş (K-1/1)*

*Ol kef-i deryâ dişûñ mişlin nümâyân itmedi
Mevc idelden ķulzûm-i envâr-ı bî-pâyân-ı 'arş (K-1/2)*

Dolayısıyla burada vücûdu benzersiz bir inciye benzeyen Hz. Peygamber'dir. Yakut gibi değerli bir mücevheri andıran kırmızı dudaklara sahip olan yine Hz. Peygamber'dir. Dikkatleri çeken diğer bir husus ise bütün bu benzetmelerin arzın sahip olduğu değerlere değil arşın sahip olduğu değerlere, güzelliklere, yüce özelliklere atıfta bulunularak yapılmış olmasıdır. Çünkü aslında, Hz. Peygamber'in vasıflarını methetmek mümkün değildir (K-1/18). Çünkü o, habibullahdır (K-1/16).Allah tarafından seçilmiş, sevilmiş ve övülmüştür.

Divân da yer alan ilk gazel de bir na'ttır (G-1):

*Minnet Hudâ'ya eyledi şî'rüm şeref-fezâ
Na't-ı güzîn-î Hâzret-i Sultân ibtidâ*

*'İsî tufeyl-i yek-ser-i müy-ı mu'anberi
Müsî kemend-i turra-i târına mübtelâ*

*Şâhib-nigîn-i 'arsa-i gerdün penâh-ı dîn
Kürsî-nişîn-i suffe-i nük-ţâķ-ı asfiyâ*

*Meftûn-ı iltifâtı ğanî vü eger fakîr
Muhtâc-ı hâk-i pâyi eger şâh eger gedâ*

*Hâkânî-i şikeste-dilûn sen delîli ol
Li'l-lâh yâ Muhammed ü Maḥmud u Muştafâ*

Şair na'tına, Allah Teâlâ'ya şükrederek başlar ve ardından Hz. İsa ve Hz. Mûsa'yı anarak onların Efendimiz'in anber kokan saçının bir teline veya bir lülesine hayran ve mübtela oluşlarından, Hz. Peygamber'in din sahibi olduğundan, kendinden sonra gelen takva sahiplerinin önderi olduğundan, ister şah ister geda olsun, ister zengin ister fakir olsun herkesin Efendiler Efendisi'ne muhtaç olduğundan bahseder.

Son beyitte gönlü kırık olduğundan bahsederek Efendimizden buna şahitlik etmesini istediği duasıyla na'tını sonlandırır. Bu dileği "Ben gönlü benim için kırık olanlarla beraberim" (Aclûnî, 1997: 184, Hadis nr. 614) şeklinde rivâyet edilen hadis-i kutsî ile irtibatlıdır.

*Hâkânî heb oldı gönül ol zât-ı şerîfün
Eşrâf ayağı toprağı hâk-i rehi sâdât (G-33/5)*

Bir başka yerde Hâkânî Mehmet Bey, tüm şereflilerin Hz. Peygamber'in ayağının toprağı sayesinde şerefli oldukları ifade etmiştir. "Seyyitler onun yolunun toprağıdır". Öte yandan "ayağı toprağı" ve "hak-i rehi" birbirlerinin anlamca benzeri olan kavramlardır. Bu manada sâdât kelimesi de eşrafın karşılığında kullanılmıştır. Yani beyit ortadan ikiye bölünse her iki bölümdeki mana da aynıdır. Ayrıca alt alta gelen sâdât ve şerif kelimeleri, bu şekilde Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler ve Hz. Hasan'ın soyundan gelenler şeklinde de düşünülebilir:

Divânda "sevgili"deki güzellik unsurlarından zülf, Hz. Peygamber'le ilgili kavramlarla bir araya getirilmiştir:

*Zülfün ki şebistân-ı Nebî'de Kureşîdür
Ol hâl-i siyâh anda Bilâl-i Habeşîdür (G-83/1)*

"Zülf", edebiyatımızda hep karadır ve "hâl" yani "ben" de siyah renklidir. Bu nedenle zülf, renkleri itibariyle "şebistan", "Kureyş" ve Hz. Peygamber'in müezzini Bilal-i Habeşî ile tenâsüp içinde kullanılmıştır. Şebistan yatak odası manasında, hem yakınlığı, hem mahremiyeti, hem de geceyi çağırıştırır. Kureyş, Hz. Peygamber'in mensup olduğu kabiledir. Onu inkâr edip "küfre"

düşüp “karanlığa” mahkum olanlar da, peygamberliğini kabul edip ona kucak açanlar, nura koşanlar da bu kabiledendir. Hz. Bilal, daha sonra ilk “hicret”in de yapılacağı Habeşistanlı, azadlı kölesidir. Siyahîdir (zulmet) ama onun hak peygamber oluşunu hemen kabul edenlerdendir (nur). Görüldüğü üzere beyit nur-zulmet paradoksu üzerine inşâ edilmiştir. Buradan yola çıkılarak tüm kelimeler Hâkânî Mehmet Bey tarafından özenle seçilmiş; kafiye ve ses açısından birbirini tamamlıyor olmalarının yanı sıra ihâm sanatı ile uzak ve yakın pek çok anlam çağrıştıracak şekilde şiir çok katmanlı olarak son derece güzel bir biçimde kaleme alınmıştır.

Hâkânî Mehmet Bey’in divânındaki şiirler genel itibariyle sade bir dile sahiptir. Onun, ciddi bir edebiyat kültürüne ve güçlü bir dinî-tasavvufî bilgiye sahip olduğu açıktır. Hâkânî’nin son derece kolaylıkla söylenildiği düşünülebilecek her bir beyti, sehl-i mümtenî niteliğindedir ve aslında bu bilgi ve birikimin son derece etkileyici örnekleridir. Şiire, sanata ve dine vukûfiyeti sayesinde şiirlerinde seçtiği kelimelerin uzak ve yakın anlamlarını/çağrışımlarını bilerek kullanmış; hem klasik şiir hem de dinî-tasavvufî pek çok manayı ihtiva eder biçimde çok katmanlı şiirler inşâ etmiştir. Bu bağlamda, diğer sanatlara nazaran kendi üslûbunu daha ziyâde yansıtan ihâm sanatını şiirlerinde sıklıkla tercih ettiği görülmektedir.

Hz. Peygamber’in hayatını ayrıntılı olarak bilen ve onu çok seven şair, tüm divân şairleri gibi, aşktan, şaraptan, câmdan, bağ ve bahçeden bahsetse de asıl maksadının, talebinin aslında Peygamber yolunun, bezminin güzelliğini, tatlılığını, kolaylığını anlatmak olduğunu vurgulamıştır:

*Meylüm egerçi bâğda cām-ı henîdedür
Dîdem velî nümâyiş-i bezm-i nebîdedür (G121/1)*

Hâkânî Mehmet Bey, saltanatın, sultanların “nazargâh-ı Rasûlullâh” olduğundan (G-489/3), padişahların “vekîl-i Ahmed-i Muhtâr” olduklarından (G-151/8), yalan söyleyenin “dîn-i Muhammed”de yeri olmadığından (G-370/5) da bahsetmektedir.

Ayrıca şiirlerinde Hz. Peygamber’in nebî ve resûl oluşundan da bahsetmiş; onun “Mustafa” ismine atıfla kendisinin de “Mustafavî” olduğunu söylemiş; şefaatinin arzuladığı dile getirmiştir.

*Biz mahrem-i esrar-ı serây-ı Nebevîyüz
Mensûb-ı harîm-i harem-i Muştafavîyüz (G-166/1)*

*Yok şefî‘um zâtuna cûduñda özge yâ Rasûl
Çek berât-ı ‘aczüme tuğrâ-yı istihsân-ı ‘arş (K-1/17)*

Şairlerin Hz. Peygamber’i övgü ile anmalarının, esmâ ve sıfatlarını zikretmelerinin birkaç sebebi vardır. Bunlardan biri istişfadır. Hâkânî pek çok farklı sebeple Hz. Peygamber’in Muhammed, Mahmud, Mustafa isimlerini anmış onun hem “nebî” hem de “resûl” oluşuna atıfta bulunmuş, şefaatinin arzu ettiğini dile getirmiştir. Şairlerin Hz. Peygamber’i her vesile ile anmalarının diğer önemli bir sebebi ise bunun dinî bir vecibe oluşudur. Çünkü Cenâb-ı Hak Ahzâb sûresinde “Allah ve melekler Peygamber’e salât ediyorlar; ey iman edenler siz de ona salât ve selam okuyunuz” buyurmuştur (Ahzâb 33/56).

Hâkânî Mehmet Bey, her ne kadar Hz. Peygamber’in fazilet ve evsâfını ansa da kendisinin dolayısıyla da şiirinin, peygamber efendimizi (s.a.s.), Hz. Süleyman’ı medheden karınca kadar bile vasfetmekten âciz olduğunu söylemektedir. Nitekim karınca acziyetin, Hz. Süleyman ise güç ve kudretin timsâlidir (Pala, 2013: 412; Neml 27/18). Şair kendine bu sahada karınca kadar kıymet vermeyerek ne kadar söylese ne kadar anlatsa da Hz. Peygamber’i övmüş, methetmiş olamayacağını dile getirmiştir.

*Mûr medh itmiş Süleymânı fe-emmâ ben senûñ
‘Âcizem vaşfuñda ey sâlâ(r)-ı şehristân-ı ‘arş (K-1/18)*

Aslında Hâkânî, Hz. Peygamber’in seçkin na’tı, övgüsü ile şiirinin yüce şerefe eriştiğini bilerek Allah’a şükreder. Nebiler Serveri’ni anmanın tıpkı Hz. Peygamber’in şairi Hassân b. Sâbit gibi şiirini ve şairliğini yücelten bir durum olduğunun farkındadır (Arafat, 2009: 157-167; Kahyaoğlu, 1996: 317-323). İbnu’l-Esîr’in *El-Meseli’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtibi ve’s-Şâir* adlı eserinde (aktaran Ak, 2015: 242) yer alan bu beyitte Hassân b. Sâbit:

*Mâin medahtü Muhammeden bi makaletî
Velâkin medahtü makaletî bi-Muhammedin*

Yani ben Muhammed’i (s.a.s.) methedemem; fakat Muhammed (s.a.s.) ile şiirim methedilmiş oluyor; benim şiirim onu anmış olmamla methe layık oluyor, övülüyor demektedir.

*İşitse Rûh-ı Kudsi Sidre’den bu şi’r-i cân-bağşum
Muqarrer dir idi Hâkâniyâ ‘ömrün tâvîl olsun (G-430/10)*

Bir beyitinde Hâkânî, ilâhî lutf ile söylenmiş, “can bahşeden” bu şiirleri eğer “Ruh-ı Kudsî” duysaydı, Hâkânî'nin ömrünün uzun olması için dua ederdi demektedir. Ruh-ı Kudsî “rahmanî nefes” anlamına gelen ve gönüllere ilâhî ilhamları sunarak onları ihya eden Cebrâil (a.s.) için kullanılan bir tabirdir (Onay, 2013: 348; Uzun, 2008: 218). Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de de anlatıldığı gibi Hz. Cebrâil, Hz. Meryem'e “ruh” üflemiş ve Hz. İsa'nın varolup, can bulmasına vesile olmuştur. Belki de bu yüzden Hz. İsa'nın da nefesi ile diğer insanlar hayat bulmuştur. Ayrıca Sidre, Cebrâil'in (a.s) makamıdır. Bu beyitte de Hâkânî kendisi ile Hassan arasında bir benzerlik kurmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Hassân b. Sâbit'in mescidde şiir söylemesine izin vermiştir. Hatta bunun için, özel bir yer dahi yaptırmıştır. Hassan, oraya çıkıp müşrikleri yererek Hz. Peygamber'i övdüğü ve Hz. Peygamber'in ona “Ruhu'l-Kuds (Cebrâil) sana yardım etsin!” dediği de nakledilmektedir (Kahyaoglu, 1996: 322).

Bunun dışında Hâkânî Mehmet Bey pek çok beyitte kendisini “Hassan-ı Arab” da denilen Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'e açıkça benzetmektedir. Bu bağlamda Hâkânî Mehmet Bey, Hz. Peygamber'e olan sevgisini şiirinde sıklıkla dile getirdiği, “Hilye” sahibi olduğu, son derece güzel matlaları ile ünlendiği için Hassân-ı Rûm diye anılmıştır (Mehmed Tahir, 1333: 163). Ayrıca kendisi, İran edebiyatının meşhur şairlerinden, Resulullâh'a duyduğu derin muhabbet neticesinde “Tuhfetü'l-Irakeyn” adlı eseri kaleme alan, “Hassân-ı Acem” adıyla anılan Hâkânî-i Şirvanî'ye de benzetilmiştir (Yazıcı, 1997: 168-170). Beyânî, onu, yazdığı şiirlerle Efendimizi övdüğü için “Hâkânî-i Rûm” olarak anılmaya layık görürmüştür (1997: 67). Hâkânî de kendi şiiri ile bahsi geçen şairler arasında Hz. Peygamber'e duyulan muhabbet ve şairlik cihetiyle benzerlik kurduğundan şiirlerinde sık sık bu şairlere telmihte bulunmuştur (G-247/5), (G-442/5), (G-462/5).

2.2. Hz. Ali

Hâkânî Mehmet Bey'in Hz. Ali'ye muhabbeti divânında açıkça görülmektedir. Hz. Ali “Çâr-yâr-ı güzîn” dendir. Hz. Peygamber'in damadı, kızı Hz. Fatıma'nın eşi, pak nesli, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babalarındır. Şâh-ı Velâyet olan Hz. Ali, küçük yaşta Hz. Peygamber'e iman etmiş, onun terbiyesinde yetişmiştir. Böylelikle o, Hz. Peygamber'in ahlakıyla ahlaklanmış, hâli, tavrı, yaşayışı ile ümmete örnek olmuştur.

Hâkânî Mehmet Bey'deki bu muhabbetin bir nedeni de Hz. Peygamber'in “Ey Ali! Mü'min olanlar seni severler; münafık olanlar senden nefret ederler” hadîs-i şerîfi olmalıdır (Nesâî, 2011: Hadis nr. 8433; Tirmizî, 1981: Hadis nr. 3736).

Bu nedenle “Âl-i Abâ”dan olan Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti ve bağlılığı Hâkânî her fırsatta dile getirmektedir. Abdülkadir Karahan'a göre Hâkânî

bunu bilinçli olarak yapmaktadır. Karahan, *Kırk Hadis* tercümesinde şairin, okuyucunun bir yandan İslam ahlâkına bağlı kalmasını diğer yandan da Âl-i Abâ ve de mutasavvıflara karşı hayranlık duymasını sağlamaya çalıştığını ifade etmektedir (1954: 201).

Divânındaki şiirleri için de benzer bir yargıya ulaşmak mümkündür. Hâkânî her fırsatta, Hz. Ali'ye ve Âl-i Abâ'ya gönül verdiğini çünkü asıl aşk ateşi ile yananların/Hak âşıklarının, onlar olduğunu, Allah'ın rızasını arzula-
dığını, bu nedenle de Alevî, Murtafavî olduğunu söyler:

*Yanmışlarıdır âl-i 'abâ âteş-i 'aşkuñ
Biñ kerre didük biz 'Aleviyüz 'Aleviyüz (G-166/3)*

*Biz zerre kadar añlamazuz dest-i kazâdan
Hâkânî rızâdur işimiz Murtafaviyüz (G-166/5)*

Hz. Ali, velilerin şahıdır. Bu nedenle, Hz. Ali'ye gönülden bağlı olan şa-
irimiz, yarın mahşer gününde veliler ile haşrolmayı arzu etmektedir:

*Hâkânî velilerle kopam gibi ben âhîr
Zirâ ki gönül virdigümüñ nâmı 'Alî'dür (G-97/5)*

Sözlükte, “zü” sahip ve “fekâr” boğum manasına gelen iki kelimenin bir-
leşiminden meydana gelen zülfikâr, genel olarak Peygamber Efendimiz
(s.a.v)'in Hz. Ali'ye hediye ettiği iki ucu keskin, ortası yivli, çatal başlı kılıca
verilen addır. Resulullah, zülfikârı bir süre kendisi kullanmış ardından da Hz.
Ali'ye hediye etmiştir (Öz, 2013: 553). Hz. Ali, Uhud'da bu kılıçla büyük yi-
ğitlik göstermiştir.

Zülfikâr, Türk şiirinde, “Hz. Ali'nin efsanevî kılıcı” olarak anılmış, kendi
dışındaki kavram ve unsurların tanımlanmasına teşbih, istiare ve mecaz yo-
luyla da öncülük etmiştir (Sarıkaya, 2004: 369). Bu bağlamda, sevgilinin can
alıcı gamzesi, divân şiirinde, keskin ve tahripkâr olma özellikleri ile sıklıkla
zülfikâra benzetilmiştir (Sarıkaya, 2013: 555). Hâkânî de şiirlerinde, sevgili-
nin kirpiklerini Hz. Ali'nin bu keskin kılıcana/zülfikâra benzetmiştir. Bunu
“talip olmak” ve “ferzend-i Ebî Talib” kelimeleri ile tenâsüp içinde kullanmış-
tır.

*Zü'l-fekâr-ı müje-i gamze-i kaçtâlûñ ise
İtdi ferzend-i Ebî Tâlib'i cânâ tâlib (G-18)*

*Bir 'Alî-sîret güzel sevdüm ki hüsñ alayını
Zü'l-fekâr-ı gamzesin çaldukça eyler çâr-şaf (G-244/4)*

Öte yandan lisan ve kelam da olumlu ve olumsuz pek çok yönü ile zül-fikâra benzetilmiştir (Sarıkaya, 2013: 555). Hâkânî Mehmet Bey, kahramanların kılıçlarının keskinliği ile övünmeleri gibi kaleminin gücü ile övünmüş, bu durumda kendini İslâm'da şecaati ile ünlenmiş, Allah'ın kılıcı Hz. Ali'ye benzeterek, söz meydanının en cesur, en yiğit şairi olduğunu ifade etmiştir. Böyle olunca, kalem, "Zülfikar"; çevik ve etkili belâgat ise "Düldül" haline gelmiştir (Uzun, 1994: 20-21).

*Bu gün Hâkânî şî'rün Haydar-ı Kerrâr'idur nazmunñ
Semend-i tâb-ı gerdün-gerdidür gūya añā Düldül (G-335/5)*

Hâkânî'nin bazı şiirleri baştan sona Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti anlatmaktadır:

*Feryâdum işit âh-ı sehergâhı seversen
Gâhî nazar it kullaruña Şâh'ı seversen*

*'Âşık bağa ger durma şafâlar süre ağıyâr
İnşâf mıdur sevdigüm Allâh'ı severseñ*

*Fırkat beni öldürdi 'Alilik demidür gel
Cânâ şu sülük eyledigün râhı seversen*

*Çâk eylemedin şîr-i ecel yakamı lutf it
Al pençe-i gamdan Esedu'l-lâh'ı severseñ*

*Redd eyleme Hâkânî-i mehcürî kapuñdan
Gel iki gözüm nûrî 'Alî Şâhı severseñ (G-290)*

Bu gazelin dördüncü beyitinde ecel, insanı kovalayan bir arslana benzetilmiştir; insanın eninde sonunda bu arslanın pençesine düşeceği anlatılmıştır. Burada şîr, arslan, esed, pençe ve çâk etmek/parçalamak kelimelerini tenâsüp içinde kullanılmış, Hz. Ali'nin "Esedullâh/Allah'ın arslanı" lakabı da zikredilmiştir. Hayber Kalesi'nin fethinde Hz. Ali kale kapısını tek başına kaldırdığı için bu isimle anılır olmuş bu manada kendisine "Şîr-i Yezdân ve Şîr-i Hudâ" da denilmiştir. Yine bu şiirde "Şah" kelimesi de Hz. Ali ile irtibatlı olarak kullanılmıştır. Genel olarak Hz. Allah anlamına da gelebileceği gibi

burada şiirin bütünlüğü içinde Hz. Ali'yi işaret etmek için kullanılmıştır. Sonra Alilik “demi” olduğu söylenmiştir. Buradan Hz. Ali'ye ittiba etme, ona uyma, yolundan gitme “zamanı” mânâlarını çıkarmak mümkündür. Bunun yanında “dem” kelimesinin “kan” anlamının da “öldürdü” ifadesi ile de ilişkili olduğu açıktır. Yine “dem”in, kan; kanın da soyla irtibatı bu beyitin çağrıştırdığı anlamlardandır. Görüldüğü üzere şair hem klasik şiirin söyleyiş özelliklerine hem de İslam tarihine vâkıftır. Bu doğrultuda kaleme aldığı şiirlerin her bir kelimesinde bunu görmek mümkündür. Bu şiirde Hz. Ali'ye duyulan muhabbetin yanında, tevessül ile istimdâd da dikkatleri çekmektedir. Şair, yukarıdaki şiirini dua ile tamamlayarak Hz. Ali'ye duyduğu sevgi hürmetine “kapıdan kovulmamayı”, Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olmayı, huzûr-ı İlâhî' de af ve mağfirete ulaşmayı dilemektedir.

2.3. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hâkânî Mehmet Bey, Hz. Peygamber'in pâk nesli, Âl-i Abâ'dan olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e muhabbet beslemektedir. Şiirlerinde farklı vesilelerle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i anmıştır:

*Hâkânî heb oldı gönül ol zât-ı şerîfün
Eşraf ayağı toprağı hâk-i rehi sâdât (G-33/5)*

Daha önce de bahsedildiği üzere bu beyitte, eşraf ve sâdât kelimelerini Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın neslinden gelenleri çağrıştıracak biçimde kullanmıştır.

Elbette Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin İslam tarihinde vukû bulan Kerbelâ hadisesi ile de anılmaktadır. Divânda yer alan bir başka beyitte güzel, güzellik ve âb-ı visâl/kavuşma suyu, dudaklar gibi sevgiliye has unsurlarla, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği sırada susuz kalmasına telmihte bulunmaktadır. Güzellik noktasında “Hasan” kelimesi, Hz. Hasan'ı çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Kerbelâ hadisesinde susuz kalan Hz. Hüseyin ve taraftarlarının yaşadıkları nedeniyle “âfet”e de göndermede bulunulmuştur. Ayrıca bütün bunlar ve bu hadiseden sonra yaşanacak olaylar noktasında ise İslâm dünyasında zuhûr eden “fitne”ye işaret edilmiş olduğu bu beyitin çağrıştırdığı anlamlar arasında yer almaktadır.

*Nâmî Hasan bir âfetün âb-ı vişâline
Hâkânî teşne yüzine mânende Hüseyin (G-468/5)*

3. Âl-i Abâ ile İlgili Bazı Kutsal Mekân, Zaman ve Merasimler

3.1. Kerbelâ

Kerbelâ, bugün de aynı adla anılan Bağdat'ın güney batısındaki bir şehrin adıdır. Öte yandan, İslam tarihi açısından ifade ettiği mana elbette daha derindir. Kerbelâ, Hz. Peygamber'in pak neslinden Hz. Hüseyin'in şehid edildiği yerdir. Hâkânî, muhibb-i Ehl-i Beyt'tir. Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e, Âl-i Abâ'ya olan muhabbetini her vesile ile dile getirir (G-290, G-166). Öte yandan evlâd-ı Resûl'ün katledildiği, Kerbelâ'yı, bu ciğer-sûz hadiseyi şiirlerinde son derece etkileyici bir biçimde ele almış; defaatle konu edinmiş; o gün yaşanan elîm hadiseye sık sık telmihte bulunmuş; aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen bu acının hâlâ hissediliyor oluşunu anlatmıştır:

*Ağla ey dîde-i ter kim dem-i mâtemdür bu
Yâr-ı ter kimi dürüst olmaduğı demdür bu (G-493/1)*

*Kerbelâ vaķ'asınũ vaķti muşîbet günidür
Ehl-i Beytũn cigerin pâreleyen ğamdur bu (G-493/2)*

*Temâşâ itmeyenler Kerbelâyı rûz-ı mâtemde
Furât-ı eşkũmũn tuğyânunı görsün muharremde (G-575/1)*

Bu bağlamda Hâkânî, yaşanan hadisenin vehâmetini şu beyitte son derece dikkat çekici bir ifade ile dile getirmiştir:

*'Ademden 'âlem-i ervâha başmazdı kadem Âdem
Bu 'udvân-ı mezâlim fehml olunsa nesl-i Âdem'de (G-572/5)*

Bilindiği üzere ilk düşmanlık ve kan dökülme hadisesi, Hz. Âdem'in evlatları Hâbil ve Kâbil arasında gerçekleşmiştir. Fakat burada Hâkânî, Kerbelâ yaşananları; Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in, ailesinden ve kendisini destekleyenlerden yetmiş iki kişinin şehid edilmesini; Hz. Âdem'in yeryüzüne gelişinden beri işlenen en büyük zulüm olarak görmektedir. Eğer Hz. Âdem, yeryüzünde, kendi soyundan gelenler tarafından Hz. Muhammed'in (s.a.s) nesline bu çeşit bir haksızlığın, zülmün, düşmanlığın yapılacağını bilseydi, yokluktan varlık âlemine hiç ayak basmazdı denilmektedir.

3.2. Kûfe ve Meşhed

Kûfe ve Meşhed, Âl-i Abâ ile ilgili kutsiyet atfedilen iki ayrı mekanın adıdır. Kûfe, bugün Irak sınırları içinde Bağdat'ın güneyinde, Fırat nehrinin kıyısında (Ahmed Rifat, 2004: 105) Necef ilinin on kilometre yakınında neredeyse bu şehirle birleşmiş bir konumda yer alan, İslam'ın dördüncü halifesi Hz. Ali'nin şehid edildiği ve mezarının bulunduğu şehrin adıdır. Şehit

edildikten sonra Hz. Hüseyin'in mübarek bedeninden bir parça da bu şehre getirilmiştir.

Meşhed ise kelime anlamı olarak şehid düşülen yer; bir kimsenin şehid edildiği yer anlamına gelmekle bebaber özel olarak da Hz. Hüseyin'in şehid edildiği yer manasında bugün İran sınırları içinde kalan bir şehrin adı olmuştur (Şemseddin Sâmî, 1998: 1354).

Hâkânî, divânında bu iki şehre atıfta bulunmaktadır. Meşhed'i daha önce görmüş olduğu anlaşılan şair tekrar görmek için can vermeye, ölmeye hazırdır, isteklidir:

*Muḥaṣṣal cān virürdüm rûzgār el virse Hâkânî
Hemân ölsem şafâdan Meşhed'i bir daḫi görsem de (G-575/7)*

Ayrıca bu beyitte can vermek ve meşhed arasında kelime anlamı bakımından bir ilişki kurulduğu da görülmektedir. Bir başka beyitte ise Hâkânî Meşhed-i pâkin toprağını yarasına merhem ittihaz etmektedir. Çünkü yıllar önce Kerbelâ'da açılan yaraya ancak Meşhed-i pâkin toprağı devâ olacaktır:

*Şeheri meşhed-i pâküñ getürüp ḫâki bād
Didi Hâkânî senüñ yâreñe merhemdür bu (G-493/7)*

*Ḳaza-yı Kûfe'yi ervâh-ı ḳudsî dūd-ı âhumla
Siyâh itdüğü demdür mâtem-i âl-i mükerrerme (G-575/6)*

Kûfe şehrinin simsiyah görünümünün sebebişairin Âl-i Resûl'ün katledilmesi nedeniyle duyduğu acıdan ve kederden yanan, dağlanan bağrından çıkan dumanlar olarak verilmiş, bu anlam örgüsü etrafında Âl-i Abâ ile ilgili kutsiyet atfedilen mekanlar tasvir edilmiştir.

3.3. Muharrem ve Mâtem

Kerbelâ hadisesi Hicrî takvimim ilk ayı olan Muharrem ayında gerçekleşmiştir. Bu nedenle Muharrem "matem" ayı olarak anılır. Divân'da bu *pür-hûn/kanlı* güne atıfta bulunulurken renk yönünden kanı çağrıştıracak şekilde *kırmızı*, "al"; şekil yönünde de bağı dağlanmış gibi "kara" olan lâle tasvirleri kullanılmıştır.

*Bağrımız bir lâle-rûḫ pür-ḫûn idüpdür güyiyâ
Dağ-dâr-ı mâtem-i mâh-ı muḫarrem olmuşuz (G-176/2)*

Ġarḳa-i ḫûn eyledüñ bâğı meger ey lâle sen

Dağ-dâr-ı mâtem-i mâh-ı muharrem kendüsin (G-427/3)

Muharrem, o acıyı yeniden hatırlamanın zamanıdır. Zilhicce değildir ki hacdan, ihramdan bahsedilsin. “Harem” de okunacak zikirlerden bahsedilsin; haram veya helaller zikredilsin; bayram yapıp gülüp eğlenilsin. Muharremdir, matem zamanıdır. Ağlayıp kanlı gözyaşları ile o günü, o acıyı yâd etme vaktidir. Hâkânî Mehmet Bey de hep bunu dile getirmiş, o gün yaşananları Muharrem’de kanlı gözyaşları ile yâd etmiştir:

*Vaşf-ı ihrâmı ko vâ‘iz haram ezkârın unut
Şehr-i zi’l-hicce degil mâh-ı muharremdür bu (G-493/5)*

*Zuhûri vaktidür ol vağ‘a-i pür-süz-ı cân-süzüñ
‘Aceb mi hûn-ı eşküm telh olursa câm-ı dîdemde (G-575/2)*

Sonuç

Hâkânî Mehmet Bey’in divânında yer alan konular, şairin şiir anlayışına, fikrî yapısına, düşünce dünyasına; kullandığı kelimeler, mazmunlar ve hayaller, şiirlerindeki ses, ahenk, edebî sanatlar gibi bir takım dil ve anlatım unsurlarına dair bilgilere ulaşmamıza imkân vermektedir.

Bu bağlamda, makalede *Hilye’* si ile iştihar bulmuş bu büyük şair Hâkânî Mehmet Bey’in divânındaki şiirlerinde Âl-i Abâ kapsamına giren şahsiyetler, tarihte Âl-i Abâ açısından özel önem taşıyan mekânlar, zamanlar ve merasimler ele alınmıştır. Hâkânî’nin şiirlerinde Hz. Peygamber’in esmasından, sıfatlarından ve âlinden bahsettiği görülmüştür. Kullandığı kelimeler, kavramlar ve terkiplerden Hz. Peygamber’e ve Ehl-i Bey’e duyduğu muhabbet ve hürmet, samimiyet ve bağlılık açıkça gözlemlenmiştir. Hz. Peygamber için biri kaside ve biri de gazel olmak üzere iki na’t kaleme almıştır. Onu, habibullah oluşu, gölgesinin yere düşmeyişi gibi maddi ve manevî özellikleri ile anmış; ben, yanak, diş, yüz, beden ve benzeri hilye-i şerîfi ile ilgili hususları tasvir etmiş ve övmüştür. Bu noktada, kendisi ile Hz. Peygamber’in şairi Hassan b. Sabit arasında ilişki kurmuş tıpkı onun gibi Hz. Peygamber’in seçkin na’tı, övgüsü ile şiirinin yüce şerefe eriştiğini düşünmüş ve bu nedenle Allah’a şükretmiştir. Nebiler Serveri’ni anmanın tıpkı Hassân b. Sâbit gibi şiirini ve şairliğini yücelten bir durum olduğunun şuuru ile hemen her vesile ile Hz. Peygamber’in bir yönünden bahsetmiş, ilgili ayet ve hadis iktibasları yaparak anlatmak istediği meselelere açıklık getirmiştir. Peygamber kıssalarına da telmihlerde bulunmuş, Hz. Âdem’i, Hz. Süleyman’ı, Hz. İsa’yı ve Hz. Musa’yı da şiirlerinde Hz. Peygamber’le ilgili bir teşbihin, istiarenin, mecazın veya bir tasvirin unsuru olarak zikretmiştir.

Hâkânî, Hz. Muhammed’i (s.a.v) Hz. Allah’a ulaştıracak yolun önderi ve delîli olarak bilmiş bu nedenle de Hz. Peygamber’in din sahibi oluşundan, kendinden sonra gelen takva sahiplerinin önderi oluşundan, ister şah ister geda olsun, ister zengin ister fakir olsun herkesin Efendiler Efendisi’ne muhtaç oluşundan bahsettiği beyitler kaleme almıştır. Her vesile ile Hz. Peygamber’i anmış bunu bir dinî vecibe olarak ifâ etmiş, ona duyduğu muhabbet ve bağlılık hürmetine şefaatine nail olmayı arzulamıştır. Hz. Peygamber’in hayatını ayrıntılı olarak bilen ve onu çok seven şairin, tüm divân şairleri gibi, aşktan, şaraptan, câmdan, bağ ve bahçeden bahsetse de asıl maksadının, talebinin aslında Peygamber yolunun, bezminin güzelliğini, tatlılığını, kolaylığını anlatmak olduğunu şiirlerinde bizzat kendisinin vurguladığı görülmüştür. Ayrıca “seyyid” ya da “şerîf” olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmayan şairin şiirlerinde kendisini Nebvî ve Mustafavî daireye mahrem olarak gördüğü tespit edilmiştir.

Ehl-i Beyt sevgisi Hâkânî Mehmet Bey’de ayrı bir özellik arz etmektedir. Onda bu sevginin doğrudan doğruya Hz. Peygamber sevgisi ile irtibatlı olduğu açıktır. Âl-i Abâ’yı sevmek ancak Hz. Peygamber’e nispetle değer ifade etmektedir. Hâkânî her fırsatta Âl-i Abâ’yı överek Hz. Ali’ye nispeten kendisini Alevî olarak nitelemiştir. Bu konuda aşk ateşi/Allah aşkı ile gerçekten yanınların “Âl-i Abâ” olduğunu bu nedenle kimin gerçekten aşk ateşi ile yanmak isterse “Alevî” olması gerektiğini söylemiştir. “Alevî” kavramını aşk, yanmak ve alev ile ilişkilendirmiş, bugünkü manada “Alevîlik” kavramından ayrı bir biçimde kullanmıştır. Divan şiirinde pek çok şairin mesela aslen Mevlevî olan Şeyh Gâlip’in de kendisini “Alevî” olarak nitelediği hatırlandığında bu kavram ile Hz. Peygamber’e ve dolayısıyla Cenab-ı Allah’a kurbiyeti kasetmiş olduğu görülmektedir. Onun amacı peygamber yolunun güzelliğini anlatmaktır. Bu nedenle ancak bu yoldan gidenlerin şerefe nâil olabileceklerini; “Şerefliiler ancak bu sayede “şerefli” olduklarını vurgulamıştır. Yine Hâkânî’ye göre insan mal, mülk, makam ve dünyalık hırslar peşinde koşmadan sadece Allah’ın rızasını kazanmak için uğraşmalıdır. O, bu bağlamda itikadî, kelâmî, mantıkî bir takım meselelere de ince göndermelerde bulunarak, “kaza”dan anlamadığını amacının “rıza” olduğunu bu nedenle de “Murta-zavî” olduğunu belirtmiştir. Bu yolla, hem Hz. Peygamber’e hem de Hz. Ali’ye atfedilen esmâ ile kendisini irtibatlandırmıştır. Nesebî olarak bir irtibata sahip olduğu bilinmemekle beraber kendisi ve Âl-i Abâ arasında husûsen de Hz. Ali ile arasında sürekli bir ilişki kurmuş, şairliğini Hz. Ali’nin sıfatı, Haydar’ı Kerrar ile; kalemini, kılıcı “zülfikar” ile; kelimelerini, atı “dül-dül” ile ilişkilendirmiştir. Yaşadığı dönem itibariyle Bektaşîliğin yaygın olduğu bilinmekle beraber şiirlerinde Bektaşî olduğuna ya da tasavvufî manada

Hız. Ali' den tevarüs eden ilimle kemâle ermeyi hedefleyen "Alevî" bir tarikata mensubiyetine dair bir ibareye, kavram ya da motife rastlanmamıştır.

Hâkânî Mehmet Bey bir Ehl-i Beyt muhibbi olarak, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'e duyduğu sevgi ve hürmeti dile getirmiştir. Kerbelâ'da yaşanan elim hadiseyi şiirlerinde işlemiş, İslam tarihinde vukû bulan bu ciger-sûz hadise ile duyulan hüznün hâlâ canlı olduğunu belirtmiştir. Bu manada muharremi, matem zamanı olarak anmış; Kerbelâ, Meşhed ve Kûfe'yi bu matemle ilgili mekanlar olarak zikretmiştir.

Sonuç olarak Hâkânî'nin, Hız. Peygamber ve Âl-i Abâ ile ilgili bütün bu kavramları klasik şiir üslubunun dışına çıkmadan dinî ve bazı tasavvufî manalarını da ihtiva eder bir biçimde kullandığı belirlenmiştir. Onun aşırı süs ve sanattan uzak sâde üslûbunda dil, edebiyat, sanat, tarih, din ve tasavvufa dair kavramların nasıl iç içe kullanıldığı, şiirinin çok katmanlı olarak ne şekilde inşa edildiği, Hız. Peygamber ve Âl-i Abâ'ya muhabbetinin şahıslar, mekanlar ve ilgili bazı kavramlar aracılığıyla şiirinde hangi şekillerde tezahür ettiği bu çalışma ile ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1997). *Keşfü'l-hafâ ve muzîlü'l-ilbâs amme'steheramine'l-ehâdîsi alâ-elsineti'n nâs* (I-II). Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ahmed Rifat. (2004). *Lügat-i tarihiyye ve coğrafiyye 1-7*. (Cilt 5-6-7). Ankara: Keygar Neşriyat.
- Ak, M. (2015). "Şairi kelâmının Hız. Peygamber zikri ile değer kazanması". *İslam ve Sanat Tartışmalı İlmi Toplantı İSAV AKÜ-2014 Bildirileri*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 241-255.
- Arafat, W. N. (2009). "Hassân b. Sâbit". Çev. Süleyman Tülücü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sayı 32,157-167.ss.).
- Beyatlı, Y. K. (1997). Edebiyata dair. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tâhir. (1333), *Osmanlı müellifleri*. II. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gülhan, A. (1996). *Hakanî Mehmet Bey hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divânının tenkidli metni*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- Hâkânî Mehmet Bey (2013). *Hilye-i saadet*, Haz. İskender Pala. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kahyaoğlu, Y. (1996). "Resulullâh'ın şairi Hassân b. Sâbit'in hayatı ve şiirleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sayı 2,317-323.ss.).

- Karahan, A. (1954). *İslam-Türk edebiyatında kırk hadis*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karaman, H. (2016). *Hilye ve bürde kasidesi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kâtip Çelebi. (1941). *Keşfü'z-zünûn an esâmil kütûb ve'l-fünûn*. I. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kılıç, M. (1993). *Hâkânî Mehmet bey hadis-i erbain (İnceleme-tenkitli metin)*. (Yayımlanmamış YL tezi). Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- Kılıç, M.E. (2017). *Sufî ve şiir*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. (2009). Haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mehmet Nâil Tuman. (2001). *Tuhfe-i nâilî*. (Cilt I). Haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı. İstanbul: Bizim Büro Yayınları.
- Muallim Naci. (2000). *Osmanlı şairleri*. Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Mustafa bin Cârullâh Beyânî (1997). *Tezkiretü's-şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: TTK Basımevi.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed Bin Şuayb b. Ali. (2011). *Sünenü'l-kübra (I-XII)*. Ter. Yaşar Güngör. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. Haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Öz, M. (1994). "Ehl-i Beyt". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, 499.s). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özel, A. (1989). "Âl". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 305-306.ss). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sarıkaya, M. Y. (2004). *Türk-İslam edebiyatında Hz. Ali*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Sarıkaya, M. Y. (2007). "Türk-İslam edebiyatında ehl-i beyt ve muâdili kavramları şiire taşıma geleneği". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sayı 32, 89-126.ss)
- Sarıkaya, M. Y. (2013). "Zülfikâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, 554-556.ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sarıkaya, M. Y. (2014). "Türk edebiyatında ehl-i beyt". *Din ve Hayat* (Sayı 23, 96-101).
- Şemseddin Sâmî (1998). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Tirmizî, Ebû İsâ b. Muhammed b. İsâ bin Sevre. (1981). *Es-Sünenü't-Tirmizî* 1-5. (Cilt 5, 351-352.ss.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uzun, M. İ. (1994). Döldül. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, 20-21.ss). İstanbul: TDV Yayınları.

- Uzun, M. İ. (1997). Hâkânî Mehmet Bey. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 15, 166-168.ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, M. İ. (2008). Ruhulkudüs. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 35, 218.s.). İstanbul.
- Yazıcı, T. (1997). Hâkânî-i Şirvânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 15, 168-170.ss.). İstanbul.
- Yeniterzi, E. (2002). Divan edebiyatında na'tlara dair. *Türkler* (Cilt 11, 762-767.ss.).
- Yılmaz, D. (2015). *Hâkânî Mehmet Bey divânında din ve tasavvuf* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- Yöntem, A. C. (1947). Hâkânî Mehmet Bey. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (Cilt II, Sayı 1-2, 44.s.).

